બાળગ્રંથાવળી :: ત્રીજી શ્રેણી :: ૧૯

જૈન તીર્થોનો ટુંક પરિચય

ભાગ ૨ જો.

: લેખક :
ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

:: બાળગ્રંથાવળી કાર્યાલય અમદાવાદ ::

બાળગ્રંથાવળી :: ત્રીજી શ્રેણી :: ૧૯

જૈન તીર્થોનો ટુંક પરિચય

ભાગ ૨ જો

: લેખક :

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

સર્વ હક્ક સ્વાધીન

આવૃત્તિ પહેલી ∴ સંવત ૧૯૮૭

મૂલ્ય સવા આનો.

પ્રકાશક:
ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ
ચિત્રકાર, બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર,
રાયપુર, હવેલીની પોળ,
અ મ દા વા દ.

મુદ્રક:
ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા
મુદ્રણસ્થાન : વસંતમુદ્રણાલય
ઘીકાંટા રોડ : : અમદાવાદ.

જૈન તીર્થોનો ટુંક પરિચય

: ૨ :

સંયુક્ત પ્રાંત.

હિન્દભરમાં સહુથી પ્રાચીન ને અત્યંત પવિત્ર તીર્થો ગંગાનદીના કિનારાના પ્રદેશમાં આવેલાં છે. દિલ્હી-આગ્રાથી શરૂ કરી લગભગ કલકત્તા સુધીના પ્રદેશમાં પ્રાચીન સમયના કુરુ, પાંચાલ, કાશી, કોશલ ને વત્સદેશ તથા મગધનો સમાવેશ થાય છે. ૨૪ તીર્થંકરોમાંના લગભગ બધા જ આ ભાગમાં જન્મેલા છે.

દિલ્હીના જૈન મંદિરો જોઇ મેરઠથી ૨૭ ગાઉ દૂર પગ રસ્તે કે ગાડાની મુસાફરી કરવાથી શાંતિનાથ તથા અરનાથ ભગવાનની જન્મભૂમિ હસ્તિનાપુરનાં દર્શન થાય છે. એક મંદિર તથા ધર્મશાળા છે. ત્યાંથી હાથરસ જંકશન થઇને કાયમગંજ સ્ટેશને આવવાથી વિમળનાથ ભગવાનની જન્મભૂમિ કંપિલપુરીના દર્શન થાય છે. સ્ટેશનથી લગભગ ચાર ગાઉનું એ અંતર પ્રભુના પવિત્ર સ્મરણમાં ગાળતાં ને તેમના જીવનનો વિચાર કરતાં કેવી રીતે કપાય છે તે ખબર પડતી નથી. વિમળનાથ મહારાજનું મંદિર હમણાં જ લાહોરના એક શ્રીમંતે બંધાવેલું છે. તે

જોઈ મન પ્રસન્ન થાય છે. આ તીર્થની યાત્રા કરી હાથરસ જંકશન પાછા ફરી મથુરા અવાય છે, જ્યાં સમુદ્રવિજયજી વગેરે યાદવો થઇ ગયા છે. શ્રી કૃષ્ણને મારવા ઇચ્છનાર કંસ રાજા પણ અહીં જ થઇ ગએલો છે. અહીંઆથી મળી આવેલ જૈન સ્તુપમાંથી ઘણા અગત્યના શિલાલેખો મળી આવ્યા છે. અહીં પહેલાં અનેક જૈનમંદિરો હતાં પણ આજે એક નાનું સરખું મંદિર રહ્યું છે. આગ્રા આવતાં ત્યાંના સુંદર જન મંદિરો તથા તાજમહાલ, બીજા મોગલ સમયના કિલ્લાઓ ને બાંધકામ જોવાનું મળે છે. એક મોટી જૈન લાયબ્રેરી તથા પુસ્તકપ્રકાશનસંસ્થા પણ અહીં આવેલી છે. સીકોહાબાદ સ્ટેશને ઉતરીને ૧૪ ગાઉ જવાથી શૌરીપુર નગરીની યાત્રા થાય છે. પ્રભુ નેમનાથની એ જન્મભૂમિ છે. આજે એ શૌરીપુર નથી પણ એક નાનું ગામડું છે; તેનાથી એક ગાઉ દૂર જમનાજીના કિનારે એક પહાડ પર પાંચ જિનમંદિરો જીર્ણ અવસ્થામાં મોજુદ છે. જેમાં ચાર ખાલી છે, એકમાં નેમનાથજીની ચરણપાદુકા છે. અહીં ધર્મશાળા જેટલી પણ સગવડ રહી નથી. કાનપુરના જૈન મંદિરોમાં કાચનું મંદિર ખાસ જોવા લાયક છે. થોડે દૂર આવેલા લખનૌમાં પણ લગભગ પાંચ જૈન મંદિરો છે. દિવસે દિવસે આ મંદિરો પડતી હાલતમાં આવતાં જાય છે.

કાનપુરથી ભરવારી સ્ટેશને ઉતરીને ૧૦ ગાઉ જવાથી એક વખતની વત્સદેશની રાજધાની કૌશાંબી નગરી આવે છે. પદ્મ પ્રભુની જન્મભૂમિ હોવાથી એ મહાન તીર્થ છે. દુષ્ક-

૨ અભિગ્રહધારી પ્રભુ મહાવીરને ચંદનબાળાએ પારણું અહીંજ કરાવ્યું હતું. ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ ઉદયન વત્સરાજ ને અવંતિપતિ ચંડપ્રદ્યોતનની રસભરી વાતો અહીં આવતાંજ તાજી થાય છે. પણ આજે અહીં એકે જૈન મંદિર નથી. કેવળ ક્ષેત્રની ફરસના જ છે.

અહીંથી આગળ વધતાં અલ્હાબાદ (પ્રયાગ) આવે છે. આજે એ તીર્થ વિચ્છેદ છે. કેવળ ભૂમિની જ ફરસના છે.

અહીંથી આગળ વધતાં સોહાવલ સ્ટેશનથી ૧ ગાઉ દૂર ધર્મનાથજીની જન્મભૂમિ રત્નપુરી આવેલું છે. ત્યાં આવેલાં બે મંદિરોનાં દર્શન કરતાં કૃતાર્થ થવાય છે. અહીં એક વિશાળ ધર્મશાળા બાંધેલી છે. અહીંથી રેલ્વે માર્ગે આગળ વધતાં ફૈઝાબાદ સ્ટેશન આવે છે, જેની પાસેજ અયોધ્યા તીર્થ છે. કોશલા, વિનિતા, સાકેતપુર એવા નામોથી એ નગરી પ્રચલિત છે. શ્રી ઋષભદેવ, અજીતનાથ, તથા રામચંદ્રજી, સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર વગેરે મહાપુરુષોની જન્મભૂમિ હોવાથી એ અત્યંત પવિત્ર તીર્થ ગણાય છે. પહેલાં જૈનોની ઘણી વસ્તી હતી. આજે નામ નિશાન પણ નથી. એક મંદિર ફક્ત જૈનોનું સ્મરણ સાચવી રહ્યું છે જેમાં આ ભૂમિમાં થએલાં ૧૯ કલ્યાણકો બતાવેલ છે. ધર્મશાળા હોવાથી યાત્રાળુને બધી સગવડ મળે તેમ છે. અહીંથી બલરામપુર આવતાં ૭ ગાઉના અંતરે સાવથ્થી નગરીનાં દર્શન થાય છે. પ્રભુ સંભવનાથની એ જન્મભૂમિ છે. આજનું નામ બેટમેટકા કિલ્લા છે. ઉજ્જડ વેરાન જેવી હાલતમાં તે નજરે પડે છે. મંદિર મૂર્તિવિહીન છે. અનેક ઐતિહાસિક બનાવો

આ સ્થળે બનેલ છે. કેશીગણધર તથા ગૌતમ સ્વામીની મુલાકાત અહીંજ થઇ હતી. પ્રભુ મહાવીરે અહીં ચોમાસાં કર્યાં હતાં. આજે તો આ સ્થળ જંગલથી છવાઇ અનેક જાતની વનસ્પતિથી શોભી રહ્યું છે.

બનારસ અથવા વારાણસી ખુબ પ્રાચીન છે. જૈન, બૌદ્ધ અને હિંદુ એ ત્રણે ધર્મનું મહાન તીર્થ છે. ત્રેવીસમા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથની એ જન્મભૂમિ છે. અહીં જૈનોની વસ્તી બહુ થોડી છે પણ ૮ મંદિરો છે. થોડે દૂર ભેલુપુરમાં પણ એક મંદિર છે. અહીંથી સારનાથ સ્ટેશને ઉતરવાથી ૧ માઇલ દૂર સિંહપુરી આવે છે જે શ્રેયાંસનાથ ભગવાનની જન્મભૂમિ છે. એને આજે હીરાવન ગામના નામે ઓળખવામાં આવે છે. મંદિર ગામથી થોડે દૂર જંગલમાં આવેલું છે. બનારસથી રેલ્વે માર્ગે ૧૫ મિનિટના રસ્તાપર ચંદ્રાવતી નામે ગામ છે જે ચંદ્રપ્રભુની જન્મભૂમિ છે. ગંગાકિનારે અત્યંત રમણીય મંદિર છે. થોડે દૂર વિશાળ ધર્મશાળા છે. જાણે અહીંથી કયાંઈ જઈએજ નહિ એમ અહીં આવતાંજ લાગ્યા કરે છે.

બિહાર

અહા ! બિહાર એ તો પ્રાચીન મગધ. જૈન શાસ્ત્રોમાં જેનાં સ્થળે સ્થળે વર્ણન છે, જેની સ્થળે સ્થળે પ્રસંસા છે, તે આજ ભૂમિ.

વીશ તીર્થંકરોની નિર્વાણભૂમિવાળો સમ્મેતશિખર પહાડ અહીંજ આવેલો છે. જે પારસનાથહીલ નામે બીજા લોકોમાં ઓળખાય છે. એની તળેટી મધુવનમાં ગિરડી સ્ટેશને ઉતરીને જવાય છે. આખોએ પહાડ ખુબ રમણીય ને અનેક જાતની વનસ્પતિથી ભરપુર છે. એમાં સ્થળે સ્થળે મનોહર ઝરણાંઓ વહી રહ્યાં છે.

પ્રાતઃકાળમાં પહાડ પર હજારો યાત્રાળુઓ ચઢતાં જણાય છે. ત્યાં પ્રભુ પ્રાર્શ્વનાથનું એક મંદિર છે. બીજા તીર્થં-કરોની નિર્વાણભૂમિકામાં ચરણપાદુકાઓ ને તેના પર છત્રીઓ છે.

ગિરડીથી મધુવન જતાં રસ્તામાં ઋજુવાલિકા નદીના કિનારે વરાકડ નામે ગામ આવે છે. અહીં શ્યામા કણબીના ડાંગરનાં ખેતરમાં પ્રભુ મહાવીરને કેવળજ્ઞાન થયું હતું જે જ્ઞાનથી આજે જગતના કરોડો માણસો આત્મકલ્યાણ કરી રહ્યા છે.

સમ્મેતશિખર પછી રાજગૃહીની પરકમ્મામાં આવેલા બિહારે શરીફ યાને વિશાળાનગરી, કુંડલપુર, નાલંદા,રાજગૃહી વિપુલાચળ, રત્નગિરિ, ઉદયગિરિ, સુવર્ણગિરિ ને વૈભારગિરિ ધનવર ગોબરગામ, પાવાપુરી ને ગુણાયાજી આપણા મહાન તીર્થો છે.

વિશાળાનગરી પટણાથી રેલ્વે માર્ગે જવાય છે. આ તેજ સ્થળ જ્યાં પ્રભુ મહાવીરના મામા ચેટક રાજા તથા કૂણિકને ખુનખાર યુદ્ધ થયું. કુંડલપુર આજે વડગામના

નામથી ઓળખાય છે. પહેલાં માહણકુંડ ગામના નામથી એ પ્રખ્યાત હતું. આની પાસેજ નાલંદાના ભવ્ય ખોદકામ છે. રાજગૃહી જે અહીંથી ૪ ગાઉ દૂર છે તેના એક પરા તરીકે નાલંદા ગણાતું હતું. પ્રભુ મહાવીરે અહીં ઘણા ચોમાસાં કર્યાં હતાં. રાજગૃહી નગરી તો અનેક ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ વ્યકિતઓથી પ્રસિદ્ધ છે. શ્રેણિક, અભયકુમાર, રાણી ચેલ્લણા, કૂણિક, મેઘકુમાર, શાલિભદ્ર રોહણીયો ચોર વગેરે આજ સ્થળના હતા. રાજગૃહીનાં મંદિર ને તે ઉપરાંત શાલીભદ્રની કુઇ, શ્રેણિકનો સોવન ભંડાર, રોહણીયા ચોરની ગુફા વગેરે જોવા લાયક છે. પાંચ ગાઉ દૂર આવેલું ભડગામ એ ગણધર શ્રી ગૌતમ સ્વામીનું જન્મસ્થળ છે. પ્રભુ મહાવીરની નિર્વાણભૂમિ અહીંથી થોડા ગાઉના અંતરે જ આવેલી છે. મનોહર કમળોથી ભરેલા એક સરોવરની વચ્ચે પ્રભુના નિર્વાણસ્થળે મંદિર બાંધેલું છે. એનાં દર્શન એ જીંદગીનો ખરેખરો લ્હાવો છે. લખીસરાય જંકશનથી ૧૨ ગાઉ દૂર કાકંદી નગરી આવેલી છે જે સુવિધિનાથ ભગવાનની જન્મભૂમિ છે. ત્યાંથી ૧૮ ગાઉ દૂર લછવાડ નામે ગામ આવેલું છે જે જુના વખતનું ક્ષત્રિયકુંડ ગામ છે. પ્રભુ મહાવીરની જન્મભૂમિ હોવાથી એ મહાન તીર્થ છે. લછવાડ ગામ પાસેના રમણીય પહાડ પર પણ મહાવીર સ્વામીનું મંદિર છે.

પટણા એ જુના વખતનું પાટલીપુત્ર છે. અનેક મહાન રાજાઓ અહીં થઇ ગયા છે. સ્થુલિભદ્ર જેવા દુષ્કર બ્રહ્મચર્ય પાળનાર મહાપુરુષોનું સ્મરણ કરાવતી એક છત્રી અહીં

તુલસીમંડીમાં નજરે પડે છે. સુદર્શન શેઠને શૂળીએ ચઢાવતાં શીયળના પ્રભાવથી સિંહાસન થયું હતું તે જગા પણ આજ સ્થળે છે. અહીં કમળદ્રહ નામનું નાનું પણ સુંદર તળાવ છે.

ભાગલપુરની પાસે આવેલી ચંપાપુરી બારમા તીર્થંકર વાસુપૂજ્ય સ્વામીની જન્મભૂમિ હોવાથી મહાન તીર્થ છે. મીરજાપુરમાં સુંદર જૈન મંદિર છે.

બંગાળા

જૈનોની સંખ્યા બિહાર કરતાં અહીં ઠીક છે. અહીં મોટા મોટા જાગીદારો આજે પણ જૈન ધર્મ પાળી રહ્યા છે.

કલકત્તામાં રાયબહાદુર બદ્રીદાસજીનું કસોટીનું મંદિર અત્યંત રમણીય છે. દેશ દેશના મુસાફરો પણ એને જોવા માટે આવે છે. આજીમગંજ ને મુર્શિદાબાદમાં (બાલુચર) અનુક્રમે છ તથા ચાર મંદિરો છે. અહીંના બાબુ સાહેબોનો આતિથ્યસત્કાર અપૂર્વ છે. કિરતબાગ, કઠગોળા તથા કાસમબજારમાં પણ રમણીય જિનાલયો છે.

શૂલપાણિ યક્ષના ભયંકર ઉપસર્ગો પ્રભુ મહાવીરને વર્ધમાન પુરમાં થયા તે સ્થળ કલકત્તાથી ૬૭ માઇલ પશ્ચિમોત્તર અને ખાના જંકશનથી આઠ ગાઉ દૂર છે. હાલ પણ ગામનું નામ એજ છે.

બ્રહ્મદેશ

છેલ્લાં થોડા વર્ષથી વેપારને અંગે જૈનોની સંખ્યા આ દેશમાં વધી છે. આજે તે અઢી હજાર જેટલી છે. રંગુનમાં એક સુંદર દહેરાસર તથા જૈન પાઠશાળા ચાલે છે. અહીંના બીજા લોકો બૌદ્ધ છે.

મુંબઇ

મુંબઇ એ હિન્દની અલબેલી નગરી ને મહાન વેપારી બંદર છે. ત્યાં નાનાં મોટાં મળી ૨૦ મંદિરો ને અનેક ધાર્મિક સંસ્થાઓ છે. અહીંનાં પરાઓમાં પણ જૈન મંદિરો છે જેની યાત્રા કરવી ઘટે છે. પ્રાચીન સમયમાં કોરાયેલી હિંદુ બૌદ્ધ ને જનની ઘણી ગુફાઓ આ શહેરની આસપાસ આવેલી છે. બોરીવલી, કન્હેરી, જોગેશ્વરી વગેરે.

ખાનદેશ

એક વખત આખા હિન્દુસ્તાનમાં જૈનધર્મનો વિજય-ડંકો વાગી રહ્યો હતો. તેમાંથી ખાનદેશ પણ મુક્ત ન હતું. તેમાંનાં ઘણાં સ્થળો એનાં પ્રાચીન અવશેષો આજે પણ સાચવી રહ્યાં છે. પ્રાચીન સમયની અરૂણાવતીને આજના એરંડોલમાં એક વખત બાવન જિનાલયો હતાં. તે પૈકીનું એક મંદિર આજે હૈયાત છે. પીત્તળખોરામાં એક જન મદિર છે. નિઝામપુરમાં પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન મંદિર છે. ભામરેમાં જૈન ગુફાઓ ઘણી છે. આ ઉપરાંત વર્તમાન કાળમાં બંધાયેલ મંદિરો જળગામ, અમલનેર, ધુળીઆ, શીરપુર, નેર, બહાદુરપુર, શીરસાલા, પાંચોરા, નંદરબાર, ચેવલા વગેરે સ્થળો શોભી રહ્યાં છે.

મહારાષ્ટ્ર

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે મહારાષ્ટ્રનાં ગામડે ગામડે જિનમંદિરોના ઘંટ સંભળાતા ને તેનો પહાડે પહાડ

જૈન કળાકારોનાં ટાંકણાથી ગાજી ઉઠતો. એવો એક પણ સુંદર પહાડ નહિ હોય જ્યાં જૈનોએ કળામય કોતરણીથી ગુફા મંદિરો ન બનાવ્યાં હોય. થાણા, નાશિક, અહમદનગર, પુના, સતારા, સોલાપુર, રત્નાગિરિ, કોલ્હાપુર વગેરે તેના જીલ્લાઓનાં મુખ્ય શહેરોમાં આજે પણ આલિશાન જૈન મંદિરો શોભી રહ્યાં છે. અને દરેક જીલ્લામાં અનેક જિનાલય તથા ગુફાઓનાં અવશેષ મોજુદ છે.

થાણા જીલ્લાના કુડીગામમાં પાંચમા છઠ્ઠા સૈકાની ગુફાઓ છે. તથા મહાડુ, પાલે, કોલ, રામધરણ પર્વત, ગોરેગામની સમીપ જે ગુફાઓ છે તેમાં જૈન ગુફાઓ હોવાનો સંભવ છે.

નાશિક એ ચંદ્રપ્રભુનું તીર્થ ગણાય છે. અહીં ગામમાં તથા ગામ બહાર મળી ૪ જૈન દહેરાસરો છે. પાસે ગજ-પંથ નામે દિગમ્બરોનું તીર્થ પહાડની ગુફામાં કોરેલું છે. અંજનેરીના પહાડમાં ઘણી જૈન ગુફાઓ છે. ચાંદવડ ૫ સે એક જૈન ગુફા છે ને ડુંગરાની અંદર જન મૂર્તિઓ કોરી કાઢેલી છે. જો કે આજે તેને અન્ય લોકો પોતાના દેવ સમજી તેલ, સિંધૂર લગાવે છે. તિગલવાડીમાં જૈન ગુફાઓ કોરેલી છે. અનકાઇના પહાડમાં સાત જૈન ગુફાઓ ને માંગીતુંગી સિદ્ધક્ષેત્રમાં પાંચ–છ ગુફાઓ કોરેલી છે. સિન્નરમાં પણ જન મૂર્તિઓ છે.

અહમદનગર શહેરમાં બે સુંદર મંદિરો છે. મેહેકરી ગામ પાસેના પહાડમાં એક જિનાલય છે. ને ઘોટાન

ગામમાં પ્રાચીન જિનમંદિર છે. મીરીગામ પાસેથી જૈન મંદિરના ઘણા અવશેષો મળી આવે છે. પુના જીલ્લાના નેહસા ગામ પાસે બે ગુફાઓ છે. જુન્નેરમાં પણ પહાડમાંથી ગુફાઓ કોરી કાઢેલી છે. અને ભવસારી, શીવનેર, બાલચંદ્ર વગેરે ઠેકાણે પણ સંખ્યાબંધ ગુફાઓ છે. સતારા શહેરમાં બે જૈન મંદિરો છે. આ જીલ્લાના ધૂમલવાડી ગામ પાસે પહાડપર પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે. ફલટણમાં બે હજાર વર્ષનું જૂનું જિનાલય છે જે હાલ જગેશ્વર મહાદેવનું મંદિર બનેલું છે. કુંડલ પાસેના પહાડમાં ઘણી જૈનમૂર્તિઓ છે. વળી કરાડવાઈ, પાટણ વગેરે સ્થળમાં પણ જૈન તથા બૌદ્ધ ગુફાઓ છે.

સોલાપુર જીલ્લામાં દહીગામ ને બેલાપુરમાં જિનાલયો છે. રત્નાગિરિ જીલ્લામાં ખારેપાટણ ગામમાં એક જિનાલય છે, જ્યાંથી રાષ્ટ્રકુટ વંશના રાજાઓના તામ્રપટ મળી આવેલ છે. બરવારમાં અગીઆરમી સદી સુધી જૈન રાજ્ય હતું. દામલનું ચંડીનું મંદિર સાતમા સૈકા સુધી જિનાલય હતું. કોલ્હાપુર શહેરમાં બે મઠો છે. તેની આસપાસ ઘણી ખંડિત જૈન મૂર્તિઓ મળે છે. ત્યાંનું અંબામાઈનું પ્રસિદ્ધ મંદિર એક વખત પદ્માવતીનું મંદિર હતું. ખીદ્રાપુરમાં ઋષભદેવનું મંદિર છે. કુંભોજ ગામની પાસે એક નાનો સરખો ડુંગર છે ત્યાં બાહુબલિની ચરણપાદુકા તથા સોળ સ્થંભોવાળું એક મંદિર છે. કોલ્હાપુરથી પાંચ માઇલ ઉપર જોતીબાનો પહાડ છે ત્યાં એક મોટી ગુફા છે. જુના વખતમાં

ત્યાં એક જૈન વિદ્યાલય હતું. આ જીલ્લાના હેરલા, સાવગામ, બમની વડગામ, અને બીડ વગેરે સ્થળોમાં પણ જૈન મંદિરોનાં ઘણાં અવશેષો જોવામાં આવે છે.

કર્ણાટક.

છેક અઢારમી સદી સુધી જ્યાં જન રાજ્ય હતું તેવો આ કર્ણાટક પ્રાંત છે. તેમાં સ્થળે સ્થળે ભવ્ય જીનાલયો જનવિદ્યાલયો ને ઉપાશ્રયો હતા.

ધારવાડ જીલ્લામાં હુબલી મુખ્ય શહેર છે. ત્યાં જન-મંદિર છે. એનાથી નવ માઇલ દૂર આવેલું હોલીપટ્ટન તીર્થ ગણાય છે. ત્યાં સંપ્રતિ રાજાએ ૧૦૧ જિનાલયો બંધાવ્યાં હતાં. કરાળ કાળે એ મંદિરોને સારી હાલતમાં રહેવા દીધાં નથી. પણ તેનાં ખંડેરો મળી આવે છે. બંકાપુર ગામમાં એક જૈનમંદિર અને કેટલાક શિલાલેખો મોજુદ છે. અહીં એક વખત જૈનવિદ્યાલય હતું. લક્ષ્મેશ્વર ગામ જે પ્રાચીન સમયનું પુલીકેરી છે ત્યાં આજે પણ ચાર ભવ્ય મંદિરો છે. લંકુડીમાં લગભગ પચાસ જિનાલયોને ૩૫ જેટલા શિલાલેખો છે. ગદગમાં ત્રણ મંદિરો છે. રજી હળીમાં ૩૬ સ્થંભોનું એક સુંદર જિનાલય છે. છબીગ્રામમાં પહેલાં સાત જિનાલયો હતાં જેમાંનું એક આજે હૈયાત છે. મૂળગુંદમાં બે જિનાલયો છે. બીજા પણ અનેક સ્થળોએ જૈન મંદિરોના અવશેષ મળી આવે છે. કારવાર જીલ્લામાં

કારવારમાં એક જન મંદિર છે. કુમટાબંદરમાં પણ મંદિર છે. અને તેનાથી થોડે દૂર આવેલ વાળગડી, હલદીપુર, હુરગુ, મટો તથા ગરેશફોડમાં પણ જૈન મંદિરો છે. ગરેશફોડમાં અગાઉ ૩૬૦ જૈન મંદિરો હોવાનું કહેવાય છે. જેમાંના બે અખંડ છે. બાકીનાં જમીનદોસ્ત થયાં છે. ભટકલ ગામ પ્રાચીન સમયનું મણિપુર છે જ્યાં બે વિસ્તીર્ણ જિનાલયો આજે નજરે પડે છે. હોનાવર બંદરેથી થોડા માઈલ દૂર આવેલું ગેરસપ્પા ઉંચામાં ઉંચા જળધોધને લીધે જગપ્રસિદ્ધ છે. ત્યાં પૂર્વે ૧ લાખ જૈનોનાં ઘરને ૮૪ મંદિરો હતાં. તે પૈકીનાં આજે ત્રણ મોજુદ છે. એ શહેરનું લાંબુ વર્ણન ડેલાવેલા નામનો એક ઈટાલીનો યાત્રાળુ ઈ. સ. ૧૬૨૩ માં આવેલો તેણે કરેલું છે. વિલગી ગામમાં પણ એક જિનાલય છે.

વિજાપુર જીલ્લામાં બાદામીમાં ઈ. સ. ૬૫૦ ની સાલની એક જૈન ગુફા છે. ત્યાંથી ૧૪ માઈલ દૂર આવેલ એવલ્લી ગામમાં પણ ઘણી ગુફાઓ છે. [illegible] ડેમાં સૂરી[illegible] જિનાલય છે. જન બઝારની પાસે [illegible]પુર [illegible] જૈનોની પ્રભુતા સૂચવે છે. [illegible] માં સૈકાનો એક શિલાલેખ છે, ત્યાં જૈન વિદ્યાલય હતું એવો ઉલ્લેખ છે. હલર ગામ પાસે પહાડ પર ઘણું જ પ્રાચીન ને અત્યંત સુંદર જિનાલય છે. કરડી ગામમાં ત્રણ જિનાલયો છે. આ ઉપરાંત વિજાપુરની મલીક કરીમની મસ્જીદ એક વખત જૈન મંદિર હતું. તેના કિલ્લામાં ઘણી જૈન પ્રતિમાઓ છે.

બેલગામના કિલ્લામાં કમલબસ્તી નામનું જિનાલય છે. તથા ગામમાં પણ બે સુંદર જૈન મંદિરો છે. સૌંદત્તી, હલસી તથા કલહોલે નામના ગામોમાં પણ એકેક જિન-મંદિર છે. બીજા પણ ઘણા ગામમાં જિન મંદિરોનાં અવશેષો છે.

મલબાર.

મલબાર કિનારાના માંગલોર બંદરમાં જિનાલય છે. અહીંથી ૧૧ માઇલ દૂર મુળબદ્રી નામે ગામમાં ૧૮ મંદિરો તથા ધર્મશાળા છે. મોટા મંદિરમાં રત્નની ચોવીશ અલૌકિક પ્રતિમાજી છે. અહીંથી દશ માઇલ દૂર આવેલ કારકલમાં ૧૪ દહેરાસરો છે. તથા ગોમટ સ્વામીની એક પ્રચંડ મૂર્તિ છે. માંગલોરથી ૧૪ માઇલ દૂર આવેલ હુસઅગડીમાં ૩ દહેરાસરો છે. કાલીકટ (કાલિકોટ)ને કોચીન બંદરમાં પણ જૈન દહેરાસરો છે. આ જીલ્લામાં બીજા પણ ઘણા સ્થળે જૈન તીર્થો છે.

મદ્રાસ ઈલાકો.

એક વખત મદ્રાસ ઈલાકામાં જૈનોની પુર જાહોજલાલી હતી. પણ વખત જતાં શૈવધર્મનું જોર વધ્યું ને

અનેક ખુનખાર યુદ્ધો થયાં. તેમાં જૈનોની કતલ કરવામાં આવી. તેમ જ જિનમંદિરો તોડી પાડી તેના શવમંદિરો બનાવી દેવામાં આવ્યાં. ગંજીકોટ, સીકાકોલ, ચંજી, ચંજાપુર, તથા બાલમાં ભવ્ય જિનમંદિરો હતા ને ત્યાં સોના તથા રત્નની પણ પુષ્કળ પ્રતિમાઓ હતી. કાંચીના ત્રણ ભાગ છે વિષ્ણુ કાંચી, શિવ કાંચી ને જિન કાંચી. તેમાં જિન કાંચીમાં સુંદર પ્રાસાદો છે. મદ્રાસ તથા બેઝવાડામાં આજે જૈન મંદિરો પોતાની ધ્વજા ફરકાવી રહ્યા છે.

આંધ્ર

આંધ્રમાં પણ ઘણા જૈન તીર્થોનો અવશેષ જણાય છે. એ દૃષ્ટિએ ફરનાર પ્રવાસી ઘણું એકઠું કરી શકે તેમ છે. બલસારીમાં જિનમંદિર છે. હોસ્પેટથી ૭ માઈલ દૂર આવેલ કિષ્કંધા નગરી પ્રાચીન સમયમાં શાંતિનાથ ભગવાનનું તીર્થ હતું. હાલ વિચ્છેદ છે.

મ્હૈસુર રાજ્ય

જેવું ઉત્તરમાં ગૂજરાત એ જૈનોનું મથક છે, તેવુંજ દક્ષિણમાં મ્હૈસુર રાજ્ય એ જૈનોનું મથક છે. આજે પણ ત્યાં અનેક જૈન સરદારો, પંડિતો, ને કળાકારો વસે છે. શ્રમણબેલગુલ નામનું ખુબ પ્રાચીન તીર્થ આજ રાજ્યમાં

આવેલું છે. એમાં બાહુબલિની લગભગ ૫૪ ફુટ ઉંચી મૂર્તિ એક પ્હાડમાંથી કોરી કાઢેલી છે જે ગોમટ સ્વામીના નામથી પ્રખ્યાત છે. ચંદ્રગુપ્ત અણશણ કરી આ સ્થળની પાસેજ કાળધર્મ પામ્યા છે. ત્યાં પણ સુંદર કોતરણીવાળા જિન-મંદિરો છે. બાકી તો મ્હૈસુર-બેંગલોર ને તેનાં ઘણાં ગામોમાં જિન મંદિરો છે જેનો એક સ્વતંત્ર પુસ્તકમાંજ વિચાર થઈ શકે.

હૈદરાબાદ રાજ્ય

કુલ્પાકજીઃ કુલ્પાકજી યાને મણિકય સ્વામીના નામે ઓળખાતું આદિનાથ પ્રભુનું મહાન તીર્થ હૈદરાબાદથી થોડે દૂર આવેલું છે. આલેર સ્ટેશનથી બે ગાઉ દૂર છે. પહેલાં અહીં જૈનોની ઘણી જાહોજલાલી હશે એમ ત્યાંનું ભવ્ય મંદિર જોતાંજ જણાઈ આવે છે.

કુતંલગિરિઃ કુતંલગિરિ નામનું સિદ્ધક્ષેત્ર પણ આ રાજ્યમાં આવેલું છે.

માલખેડ : જૈનસમ્રાટ અમોઘવર્ષની રાજધાની અને પ્રાચીન સમયનું મલયાદ્રિ આજનું માલખેડ છે. ત્યાં એક જિનાલય ખુનખાર ધર્મયુદ્ધની સાક્ષી પુરતુ ખડું છે. બાકીનાં મંદિરો કિલ્લામાં દટાઈ ગયાં છે. શ્રી જિનસેનાચાર્યે પાર્શ્વાભ્યુદય કાવ્ય અહીં પૂરૂં કર્યું હતું.

દોલતાબાદઃ દોલતાબાદ યાને દેવગિરિમાં એક વખત ભવ્ય મંદિરો હતાં. શ્રી હિરવિજયસૂરિએ અહીં આવીનેજ ન્યાયશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. હાલતો તે ખંડેર હાલતમાં છે. તેનો કિલ્લો ખાસ જોવા લાયક છે. અહીંથી દશ માઇલ છેટે ઇલુરા અથવા વેરૂળની ગુફાઓ છે બધી મળી ૩૪ ગુફાઓ આજે ત્યાં દેખાય છે. તેમાં પાંચ ગુફા જૈનની છે. તેમાંની ઇંદ્રસભા ખાસ જોવા લાયક છે.

પાટન ચેરૂમાં ઘણી મૂર્તિઓ જ્યાં ત્યાં નજરે પડે છે. કલ્યાણ પટ્ટમાં બિજ્જલરાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના મંત્રીપુત્ર ચેન્નબસવના બળાત્કાર પછી ત્યાંથી જૈન ધર્મ નષ્ટ થયો ને શૈવધર્મ દાખલ થયો. ઔરંગાબાદ, જાલના વગેરેમાં પણ જૈન મંદિરો છે. પૈઠણ પ્રાચીન સમયનું પ્રતિષ્ઠાનપુર છે. જ્યાં ચતુર્દશ પુર્વધારી ભદ્રબાહુ સ્વામીનો જન્મ થયો હતો એમ કહેવાય છે. ત્યાં જૈન મંદિર શોભી રહ્યું છે.

ઉત્કલ

ઉત્કલ અથવા ઓરિસામાં જગન્નાથ પુરીનું હિંદુઓનું મહાન ધામ ગણાતુ તીર્થ એક વખત જીરાવલા પાર્શ્વનાથનું મંદિર હતું. શ્રી શંકરાચાર્યના સમયમાં કેવી રીતે તેનું પરિવર્તન કરવામાં આવ્યું તેની કથા બપ્પભટ્ટ સૂરિ તથા આમરાજાની વાતમાંથી વાંચવાની ભલામણ છે. આ પ્રદેશમાં જોઇએ તેટલો પ્રવાસ આપણે પ્રવાસની દૃષ્ટિએ નહિ કરતા હોવાથી બીજા તીર્થોની વિશેષ માહિતી મળતી નથી.

જૈન તીર્થોની કક્કાવારી

અચળગઢ	અજમેર	અજાહરાપાર્શ્વનાથ
અદબદજી	અમદાવાદ	અયોધ્યા
અરૂણાવતી	આગ્રા	આજમગંજ
આબુ	આમેર	ઇડર
ઇલુરા	ઉદયગિરી	ઉદેપુર
ઋજુવાલિકાનદી	ઓશિયાનગરી	ઔરંગાબાદ
અંતરીક્ષજી	કઠગોલા	કરડી
કરાડવાઈ	કરેડાજી	કલકત્તા
કલ્યાણપટ	કાનપુર	કાંચી
કુલિકટ	કાવી–ગંધાર	કાસમબજાર
કિરતબાગ	કુમટાબંદર	કુલ્પાકજી
કુંડલ	કુંડલપુર	કુંતલગિરિ
કુંભારિયા	કુંભોજનો ડુંગર	કેશરીયાજી
કોચીન	કોરંટક	કૌશામ્બી
કંપિલપુરી	ખંભાત	ગજપંથ
ગદગ	ગરેશકોડ	ગિરનાર
ગુજરાનવાલા	ગુણાયાજી	ગેરસપ્પા
ગોબરગામ	ગંજીકોટ	ઘાણેરા
ઘૃતકલ્લોલ	ચારૂપ	ચાંદવડ
ચિતોડ	ચંજી	ચંદ્રાગિરિ
ચંદ્રાવતી	ચંદ્રપુરી	ચંપાપુરી
છબીગ્રામ	જગન્નનાથપુરી	જયપુર
જામનગર	જાલના	જુન્નેર
જેસલમેર	જોધપુર	જોતિબાનો પહાડ
ઝગડીયાજી	ઝારોલી	ઝાલોર
તક્ષશીલા	તારંગા	તાલધ્વજ

દયાલશાહનું મંદિર દેલવાડા		દોલતાબાદ
દ્વારિકા	નવખંડાપાર્શ્વનાથ	નાગોર
નાડલાઈ	નાડોલ	નાલંદા
નાશિક	પટણા	પ્રભાસપાટણ
પાટણ	પાટણચેરૂ	પાનસર
પાલણપુર	પાવાપુરી	પંચાસર
પેંઠણ	ફલોધિ	બનારસ
બાગલકોટ	બાદામી	બામણવાડા
બાલ	બાલુચર	બિકાનેર
બુરાનપુર	બેલગામ	બેંગલોર
બંકાપુર	ભટકલ	ભદ્રેશ્વર
ભરૂચ	ભામેર	ભોયણી
મથુરા	માંગરોળ	મુકતાગિરિ
મુલબદ્રી	મુર્શિદાબાદ	મુહરિપાર્શ્વનાથ
મ્હૈસુર	રત્નાગિરિ	રત્નપુરી
રાજગૃહી	રાણકપુર	લક્ષ્મેશ્વર
લુણી	લોદરવાજી	લંકુડી
વલ્લભિપુર	વર્ધમાનપુર	વરકાણા
વરેજાજી	વામજ	વિત્તભયનગર
વિપુલાચળ	વિશાળાનગરી	વંથળી
શકુનિકાવિહાર	શત્રુંજય	શિકાકોલ
શેરિસા	શૌરિપુર	શંખેશ્વર
શ્રવણબેલગુણ	સતલગી	સમીનાખેડા
સમેતશિખર	સાચોર	સાંગાનેર
સિંહપુરી	સુરત	સુવર્ણગિરી
સોપનગઢ	હલરગામ	હસ્તીનાપુર
હુસઅગડી	હૈદ્રાબાદ	હોલીપટ્ટણ

:: બાળ ગ્રંથાવળી ::

પ્રથમ શ્રેણી	બીજી શ્રેણી	ત્રીજી શ્રેણી
૧ શ્રી રીખવદેવ	૧ અર્જુનમાળી	૧ શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામી
૨ નેમ-રાજુલ	૨ ચક્રવર્તી સનત્કુમાર	૨ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય
૩ શ્રીપાર્શ્વનાથ	૩ ગણધર શ્રી ગૌતમ-સ્વામી	૩ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ
૪ પ્રભુ મહાવીર	૪ ભરતબાહુબલિ	૪ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર
૫ વીર ધન્નો	૫ આર્દ્રકુમાર	૫ શ્રી બપ્પભટ્ટ સૂરિ
૬ મહાત્મા દૃઢપ્રહારી	૬ મહારાજા શ્રેણિક	૬ શ્રી હીરવિજય સૂરિ
૭ અભયકુમાર	૭ વીર ભામાશાહ	૭ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી
૮ રાણી ચેલ્લણા	૮ મહામંત્રી ઉદાયન	૮ સતી સીતા
૯ ચંદનબાળા	૯ મહાસતી અંજના	૯ દ્રૌપદી
૧૦ ઇલાચીકુમાર	૧૦ રાજર્ષિ પ્રસન્નચંદ્ર	૧૦ નળ દમયંતી
૧૧ જંબુસ્વામી	૧૧ મયણરેહા	૧૧ મૃગાવતી
૧૨ અમરકુમાર	૧૨ ચંદન મલયાગિરિ	૧૨ સતી નંદયંતી
૧૩ શ્રીપાળ	૧૩ [illegible] કઠિયારો	૧૩ ધન્ય અહિંસા
૧૪ મહારાજા કુમારપાળ	૧૪ મુનિશ્રી હરિકેશ	૧૪ સત્યનો જય
૧૫ પેથડકુમાર	૧૫ કપિલ મુનિ	૧૫ [illegible]નો મહિમા
૧૬ વિમળશાહ	૧૬ સેવામૂર્તિ નંદિષેણ	૧૬ સાચો શણગાર-શીલ
૧૭ વસ્તુપાળ-તેજપાળ	૧૭ [illegible]કુમાર	૧૭ સુખની ચાવી યાને [illegible]
૧૮ ખેમો દેદરાણી	૧૮ [illegible]	૨ શ્રી સંતોષ
૧૯ જગડુશાહ	૧૯ [illegible]	૩ શ્રી [illegible]નો પરિચય ભા. ૧ લો.
૨૦ ધર્મ માટે પ્રાણ આપનાર મહાત્માઓ	૨૦ [illegible]	૪ શ્રી [illegible]નો પરીચય
		૫ શ્રી [illegible] ભા. ૨ જો.
		૬ શ્રી હીર[illegible]ની ડાયરી
		૭ ઉપાધ્યા[illegible]ના.

૩ ગણધર શ્રી ગૌતમ-સ્વામી
૪ ભરતબાહુબલિ
૫ આર્દ્રકુમાર
૬ મહારાજા શ્રેણિક
૭ વીર ભામાશાહ

દરેક સેટની કિંમત રૂ. [illegible]

બીજાં પુસ્તકો [illegible] મગાવો—

ચિત્રકાર ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

રાયપુર, હવેલીની પોળ : અમદાવાદ.